

ՊՐՈՖ. Հ. ԿՈՒՍԻԿՅԱՆ

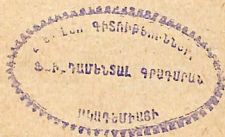
**ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԳԱՂԱՓԱՐԸ
ՀԱՅՈՑ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՄԵԶ**

ՀԱՅԴԵՏՀՐԱՏ

Պրոֆ. Հ. ԿՈՒՍԻԿՅԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԳԱՂԱՓԱՐԸ ՀԱՅՈՑ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵԶ

Դմ
1321

ՀԱՅԹԵՏՀՐԱՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1942

Հայ ժողովրդի բաղձադարյան պատմութ-
 թյունն իսկապես հայրենիքի պաշտպանության
 համար անընդհատ մղված հերոսական պայքարի
 մի հսկայական ժամանակադրություն է : Սկսած
 իր զոյացման ժամանակաշրջանից մինչև մեր օ-
 րերը՝ հայ ժողովուրդը համարյա անընդհատ
 կռվելիս է եղել ամեն տեսակ թշնամիների դեմ՝
 իր հայրենի օջախը նրանցից պաշտպանելու կամ
 նրանց ձեռքից ազատելու համար : Որոչ չըջան-
 ներում այդ կռիվներն առանձնապես բարդանում
 էին Հայաստանում իշխող դասակարգերի այն
 տարրերի դավաճանության պատճառով, որոնք
 հօգուտ իրենց շահերի՝ թշնամիներին էին ծա-
 խում և՛ հայրենիքի ազատությունն ու պատի-
 վը, և՛ այն ամենը, ինչ որ մի ժամանակ նրանց
 համար իբրև թե սրբություն էր : Սակայն պիտի
 ասեմ, որ իշխող դասակարգերի ներկայացուցիչ-
 ները բաղձիցս հայ աշխատավոր ժողովրդի հետ
 միասին կռվել են հայրենիքի թշնամիների դեմ
 և հերոսաբար մահացել կռվի դաշտում : Մյուս-

սիններին ժողովուրդը բարձր է գնահատել և իր բա-
 նալոր ստեղծագործության մեջ է մտցրել նրանց
 կերպարները: Մայր երկրի հետ անքակտելի և
 բազմատեսակ կապերով ամենից առաջ կապված
 է եղել աշխատավոր մասսան՝ դյուղացիները,
 ճորտերը և արհեստավորները: Հայաստանի հո-
 ղը հերկող ու մշակող աշխատավորները, շատ
 պարզ է, ամենածանր ժամանակաշրջանումն էլ
 աշխատել են մնայ իրենց մայր երկրում: Մինչ-
 դեռ Հայաստանի իշխող դասակարգերի առանձին
 ներկայացուցիչները շատ դեպքերում թողնում
 էին իրենց հայրենիքը կամ կարիերային, շահա-
 խնդրական նպատակներով, և կամ օտարների
 արշավանքների պատճառով: Միջին դարերում
 հայ ֆեոդալներից շատ-շատերը տեղափոխվում
 էին Բյուզանդիա կամ Կիլիկիա, առևտրական-
 ները թողնում էին հայրենիքը և դադութներ
 ստեղծում օտար երկրներում, ինչպես օրինակ
 Ղրիմում՝ ալապես կոչված՝ Մովսիսն Հայաստան
 (Armenia maritima): Բազմատեսակ օտար
 թշնամիների անընդհատ հարվածները Հա-
 յաստանի աշխատավոր տարրերն էին կրում:
 Այդ պատճառով շատ հասկանալի է, որ հայրե-
 նիքի պաշտպանության դադավարը խորացել էր
 հատկապես ժողովրդի գլխակցության մեջ: Բուն
 ժողովուրդը՝ դյուղացիությունն էր Հայաստանի
 ամեն կողմից պաշտպանում թշնամիների ներ-

խուժումներից : Հայ ժողովրդի բանավոր ստեղծա-
գործության մեջ բազմատեսակ ձևերով է արտա-
հայտված այդ դարավոր կռիւները պատմու-
թյունը : Հայոց հին դրականության այն հեղի-
նակները, որոնք աղբւլել են ժողովրդական բա-
նահյուսությունից, իրենց հերթին զանազան
կերպով արտահայտել են ժողովրդից ներշնչված
հայրենասիրական գաղափարներ և հայրենիքը
պաշտպանելու տրամադրություններ : Եթե նկա-
տի առնենք, որ հին հայ դրողների մեծ մասը
իր ծագումով սերտորեն կապված է եղել
գյուղի հետ, ապա ամէլի ևս հատկանալի կլինի,
թե ինչու ժողովրդի հերոսական տրամադրու-
թյունները, նրա հայրենասիրական գաղափարնե-
րը թափանցել են հին հեղինակների երկերի մեջ :
Թե՛ նախարարական և թե՛ ամէլի ուշ ժա-
մանակների ֆեոդալական Հայաստանում իշխող
դասերը շատ և շատ անգամ հայտարարել են
զուտ տեղային, եթե կարելի է ասել՝ «մարդա-
յին» հայրենասիրություն, և այդ տեսանկյունով
են մոտեցել հայրենիքի պաշտպանության գա-
ղափարներին : Օրինակ՝ Արծրունիների համար
հայրենասիրությունը կապված էր ամենից շատ
վասպուրականի հետ : Բայց այլ էր աշ-
խատավոր ժողովրդի վերաբերմունքը : Այնտեղ,
որտեղ տարածված էր հայոց լեզուն, այսինքն
ամբողջ Հայաստանում, նա զգում էր իր

Հայրենիքը: Հարստահարվող Հայ դժուղացի-
 ներն իրար հետ ավելի սերտ էին կապված,
 քան իշխող Փեռզալները, որոնք անընդհատ
 կռվում էին իրար դեմ: Մեր հին գրականու-
 թյան հուշարձանները ցույց են տալիս, որ այն
 դեպքում, երբ գրողները տողորված են լինում
 ժողովրդի հայրենասիրական տրամադրություն-
 ներով, գրական երկերի մեջ ավելի խոր և ավե-
 լի լալն կերպով էին արտահայտվում հայրենա-
 սիրության և հայրենիքի պաշտպանության դե-
 տափարները: Հիշենք, օրինակի համար, հայոց
 հին գրականության վրայլուն ներկայացուցիչնե-
 րի՝ Փավստոս Բյուզանդացու, Եղիշեի, Ղազար
 Փարպեցու և Մովսես Խորենացու անունները:
 Հանրահայտ է, որ այդ հեղինակների երկերը,
 հնուց մինչև մեր օրերը, Հայ ընթերցողների
 ամենասիրելի գրքերն են եղել: Այդ բացառի-
 վում է ոչ միայն նրանով, որ հիշված հեղինակ-
 ների երկերի բովանդակությունն ինքն ին-
 քյան մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում,
 այլ և նրանով, որ նրանց ատեղծագործության
 ոգին Հայ ժողովրդի ոգին է: Չափազանցության
 չի լինի ասել, որ Հայ ժողովրդական բանահյու-
 սության մեջ միշտ վառ կերպով արտահայտ-
 վող հերոսականությունը հայրենիքի պաշտպա-
 նության գործում, անկասկած, ամենաազգի ընկ-
 նող դույներով արտահայտված է հիշյալ հեղի-

նեղիներէ երկերի մեջ: Անգամ այն դեպքերում,
երբ այդ հեղինակները բնութագրում են իշխող
տարրերի ներկայացուցիչներին, կարելի է նկա-
տել, որ վերջիններս կերպարները տրված են
ժողովրդական բանահյուսութեան հերոսների
բնութագրման աղբյուրի տակ:

Մեր գրականութեան չորրորդ դարի հուշար-
ձաններից Փալատոսի «Հայոց պատմութիւն»-ն
է, որ հայրենասիրութեան և հայրենիքի պաշտ-
պանութեան գաղափարներն առանձնապես ցայ-
տուն կերպով է արտահայտում: Գլխաւոր հե-
տադրութիւնները ցույց են տալիս, որ Փալատ-
ոսի երկը զգալի չափով հիմնված է ժողովրդ-
դասի, միապետութեան վրա: Նկատելի են ան-
դամ տաղաչափութեան տարրերը, այսինքն՝ մի-
տքական ձևը խառնված է պատմաբանի արձակի
հետ: Ուրեմն Փալատոսի երկի գաղափարական
առանցքը ժողովրդական է: Հեղինակն ամբողջ
նյութի միջով թեև անց է կացնում և կրօնական
գաղափարախոսութիւնը, որ շատ հասկանալի է
չորրորդ դարի պայմաններում, այնուամենայ-
նիվ կարելի է պարզ նկատել, որ նրա պատմու-
թեան գերիշխող գաղափարն է հայրենասիրու-
թիւնը և հայրենիքի պաշտպանութեան խնդիրը:
Սչիքի է ընկնում օրինակ, Մերութան Արքունու
բացասական բնութագրումը որպէս դավաճանի:
Փալատոսն անգամ դործ է արձակ ժողովրդական

վեպի մեջ ընդունված բնութագրման ձևը՝ չոր-
 բորդ դպրութեան ամեն մի հատվածի վերջում
 ավելացնելով արհամարհական մի նախադասու-
 թյուն, որի մեջ կրկնվում են միանման արտա-
 հայտություններ. «Բայց միայն չարագործն
 Մերութանն միանձի ճողոպրեալ փախչէր, ան-
 կանէր յերկիրն Պարսից», կամ՝ «Բայց Մերութա-
 ննն ապրէր փախստեայ», կամ թե՛ «Բայց մի-
 այն ապրէր Մերութան Արծրունի փախուցեալ»:
 Մերութանի հակապատկերն է Վասակ զորավա-
 րը, որին Փավստոսը բնութագրում է որպէս
 հայրենասերի, Հայաստանի քաջ պաշտպանի:
 Վասակի բնութագրումը իսկապէս վիպական է:
 Վասակ ապարապետը միշտ հաղթող է, նա է
 հայրենիքի իսկական պաշտպանը: Արշակ թագա-
 վորի հրամանները նա կատարում է յավագուն
 կերպով: Ինքը՝ Փավստոսը հայոց թագավորի,
 որպէս հայազտանը միավորողի՝ կողմնակիցն է,
 և այդ պատճառով առանձնապէս ընդգծում է,
 որ Վասակ զորավարը հայրենիքի պաշտպանու-
 թեան դադարիարի ոչ միայն արտահայտիչն է,
 այլ և կենսագործողը: Վառ գույներով է նկա-
 րագրում Փավստոսը Արշակի և Վասակի ռազմա-
 կան այն պատրաստությունները, որ նրանք ա-
 րին՝ գութկանից խմանալով թշնամու առաջխա-
 ղացման լուրը: «Ապա իբրև զայս լսէին թագա-
 ւորն հայոց Արշակ և զօրավարն նորին Վասակ,

հանդէս առնէին զօրացն իւրեանց: Եւ գտան ի
Ժամանակին անդ ընդ ձեռամբն զօրավարին Վա-
սակայ արք գործոց իբրեւ վաթսուն հազար, ըն-
տիրք և պատերազմողք, որ միամիտք և միա-
սիրտք էին միաբանութեան զործոյն պատերազ-
մին, հասանել մարտնչել ի վերայ որդոց և կա-
նանց իւրեանց մինչև ի մահ: Զորքորդ զպրու-
թյան յուրաքանչյուր հատվածում փախտոսն
ընդդժում է Վասակ սպարապետի քաջագործու-
թյունները: Ահասարակ փախտոսը բազմաթիվ
փաստերով ցույց է տալիս, թե Վասակ զորավա-
րը որչափ արիությամբ և եռանդով էր պաշտ-
պանում իր հայրենիքը:

Սոսեւով զայլաճանության մասին՝ փախտո-
սը, շատ հասկանալի է, նկատի ունի ոչ միայն
հայրենիքին, այլ և կրօնին զայլաճանողներին:
Քրիստոնեության գաղափարը միջին դարերում
եւրոպեան կապված էր հայրենիքի գաղափարի
հետ: Ահա թե ինչու Մերուժան Արծրունին և
Վահան Մամիկոնյանը, ըստ փախտոսի, զայլա-
ճանության ամենազգվելի ներկայացուցիչներն
են: Եվ այդ պատճառով պատմաբանն իր երկի
չորրորդ զպրությունը եզրափակում է շատ ազ-
դու փաստով. «Ապա որդի մի Վահանայ, անուն
Սամուէլ, եհար սատակեաց զՎահան զհայր իւր
և զՈրմիզդուխտ զմայր իւր՝ զքոյր Շապհոյ Պար-
սից թագաւորին. և ինքն փախստական լինէր

յերկիրն Քաղսեաց»։ Հայրենիքը պաշտպանողը պիտի անխնա լինի նաև իր ծնողների վերաբերմամբ, թեև քրիստոնեական կրոնը ծնողներին հպատակվելու պահանջ է դնում։ Բայց հայրենասեր Փավստոս Բյուզանդացին Հայաստանի և նրա ժողովրդի պաշտպանության դադարաւորն աւելի բարձր էր դասում, քան կրոնի սկզբունքները։

Ավելի վառ դույններով է բնութագրել Փավստոսը Վասակ սպարապետի որդի Մուշեղին։ Մի Հայոց երկրի հերոսական պաշտպանն է։ Մեծն ներսեւը նրան դիմելով՝ ասում է. «Ի ձեռն քո և ի ձեռնադէի քո փրկեսցէ զերկիրս Հայոց մինչև յաւիտեան»։ Քաջաբար կռվելով հայրենիքի թշնամիների դեմ՝ Մուշեղը սաւլայն աղնաբար է վարվում իր թշնամու կանանց հետ։ Օրինակ, դերի առնելով պարսիկ ավաղանիներէից 600 հոգի և թագաւորի կանանց՝ նա առաջիններին մահապատժի է երթարկում, իսկ կանանց երիւարներէ վրա նստեցնելով ուղարկում է Պարսկաստան։ Փավստոսը «քաջ զորավարի» բնութագրմանը մի առանձին հատված է նվիրում իր Պատմության հինգերորդ մասում, որտեղ ընդդժում է, որ Մուշեղը չէր խնայում իր անձը հայրենիքի պաշտպանության համար։

Հայրենասիրության և հայրենիքի պաշտպանության գաղափարները, որ արտահայտված են

փառաբանութեան խնդրանքացու երկի մեջ, իբեկնց չա-
 րունակությունը դտան V դարի հայ հեղինակ-
 ների երկերում: Երկու հզոր պետությունների՝
 Բյուզանդիայի և Պարսկաստանի միջև բաժան-
 ված և սեղմված Հայաստանն ապրում էր դա-
 ժան ժամանակներ: Հայաստանը դարձել էր ժո-
 ղովրդական անընդհատ ապստամբությունների
 ասպարեզ՝ ընդդեմ արտաքին թշնամիների: Հայ-
 րենիքի պաշտպանության դադափարն իշխում էր
 ժողովրդական մասսաների գլխահեղինակության մեջ:
 Ժամանակն ստեղծեց և հերոսներ, որոնք պիտի
 իրադրծեին ժողովրդի բուռն ցանկությունները՝
 միաբանվելու և կռվելու հայրենիքի թշնամիների
 դեմ: Դարձյալ, ինչպես և նախընթաց դարում,
 հերոսներ առաջ եկան Մամիկոնյան նախարա-
 րական տնից, և նրանց ղեկավարությամբ ապրա-
 տամբ հայ ժողովուրդը կռվեց Պարսից բռնակա-
 յության դեմ: Հայ ժողովրդի այս փայլուն պայ-
 քարի պատմությունը դրականության մեջ անմա-
 հացրել են Նղիշեն և Ղազար փարպեցին: Առանց
 տատանվելու կարելի է ասել, որ Նղիշեի «Վար-
 դանանց պատմությունը» հայրենիքի պաշտպա-
 նության դադափարի ոսկե գիրքն է: Հեղինակի
 գեղարվեստական հանճարն այդ դրքի մեջ միա-
 խառնված է ժողովրդասիրության և ճշմարտա-
 սիրության հետ: Եկեղեցականները բավական
 երկար ժամանակ աշխատել են Նղիշեի երկը կա-

պէլ միայն եկեղեցու և կրօնի պաշտպանութեան
 հարցի հետ։ Սակայն այդ երկն ուշադիր կեր-
 սով ուսումնասիրողը կնկատի, որ կրօնական
 եկեղեցական տարրը Նդիշի գրքում ենթարկվում
 է հայրենիքի պաշտպանութեան դադափարին։
 Հայոց եկեղեցին միջնադարյան Հայաստանի
 կուլտուրայի բաղադրիչ մասերից մեկն էր։ Իսկ
 Նդիշի Պատմութեան կենտրոնը, հիմնական մա-
 սը կազմում է Հայաստանի և հայ ժողովրդի
 պաշտպանութեան, արտաքին թշնամու դեմ մղած
 հերոսական կռիւի թեման։ Վարդան Մամիկոնյա-
 նի կերպարը միշտ սիրելի է եղել ո՛չ այն պատ-
 ճառով, որ նա պաշտպանել է հայոց եկեղեցին
 ու քրիստոնեութեան դադափարը, այլ այն պատ-
 ճառով, որ նա ապստամբ հայ ժողովրդի հետ
 միասին հերոսաբար կռվել է պարսից բռնակա-
 րութեան դեմ։ Այդ շատ լավ է հասկացել Նդի-
 շեն և իր փայլուն երկն ամբողջապէս տողորել է
 հայրենասիրութեան և հայրենիքի պաշտպանու-
 թեան դադափարներով։ Իր երկի նախաբանի մեջ
 գիմելով Դավիթ Մամիկոնյանին՝ Նդիշեն ասում
 է, որ նրա նպատակն էր առաքելներին քաջու-
 թեան և միաժամանակ վատթարների մասին գը-
 րել։ Իր հայրենասիրական դադափարները Նդի-
 շեն արտահայտեց այն ձևով, որը կիրառել էր
 հունաց հին դրականութեան մեջ մեծ պատմաբան
 Թուկիդիտեսը, այսինքն պատմութեան մեջ զե-

տեղված ճառերի միջոցով: Եթե ուշադրութեամբ
 համեմատենք Վարդանի, Ղևոնդի և ուրիշների
 ճառերը, որոնք իհարկե Եղիշի հնարած ճառերն
 են, ապա կարող ենք նկատել, որ կրոնական-ե-
 կեղեցական դատողությունների քողի տակ հե-
 ղինակն ամենից շատ ընդգծում է հայրենիքի
 պաշտպանութեան դադափարը: Եթե Եղիշի եր-
 կի մնացյալ մասերում այդ դադափարն աչքի է
 ընկնում պատերազմի, առանձին Հերոսների
 գործողությունների և այլ հանգամանքների նը-
 կարագրությունների մեջ, ապա ճառերի մեջ
 տրված է հայրենիքի պաշտպանութեան դադա-
 փարի տեսական հիմնավորումը: Վարդանը և
 նրա զինակիցներն արհամարհեցին մահը՝ հանուն
 հայրենիքի փրկութեան, նրանց հետ տանջվեցին
 նաև Հայաստանի կանայք: Հերոսական մարտիկ-
 ները փրկեցին Հայոց երկիրը: Հերոսական անձ-
 նավերութուն հայրենիքի պաշտպանութեան գոր-
 ծում— ահա V դարի պայծառ հեղինակի աշխա-
 տութեան հիմնական մոտիվը: Մեծ ոգևորու-
 թյամբ և վարպետութեամբ է նկարագրում Եղի-
 շեն Հայաստանի բնակչութեան տրամադրու-
 թյունները հայրենիքը պաշտպանելիս: Թե՛ ա-
 վատները և թե՛ դյուղացիութունն արիաքար
 պատրաստվում էին կռվելու թշնամու դեմ:
 «Ոչ երեւի՛ր այնուհետև առաւել տէր քան զճա-
 ոայ և ոչ ապառ փափկացեալ քան զգեղջուկ

վշտացեալ, և ոչ ոք քան զոք նուազեալ յարու-
թենէ» — գրում է Նդիշեն: Բոլորն էլ միաբան-
ված էին ընդհանուր դադափարով: «Մի սիրա-
յօթարութեան ամենեցուն արանց և կանանց,
ծերոց և տղայոց», — շարունակում է Նդիշեն:
Մարտնչող հայ ժողովրդի մասին չափազանց
ազդու ձևով է արտահայտվում Նդիշեն, երբ ու-
ղում է ընդդէմը, թե ինչպիսի արհամարհան
վերաբերմունք կար դեպի մահը: Նա ասում է.
«Նւ կեանք իւրեանց ի մահ համարեալ էին, և
մահ իւրեանց անշուշտ կեանք»: Նդիշեի փայ-
լուն երկի մեջ արտահայտված դադափարները
հայրենիքի պաշտպանության մասին դարեր ասա-
րեցին, միշտ մոտ էին հայ ժողովրդի սրտին,
որովհետև ժողովրդական մասսաները միշտ բա-
տկաված էին կռվել արտաքին թշնամիների դեմ:

Զերմագույն հայրենասիրության ոգով է
պրված V դարի նաև մյուս փայլուն ներկայա-
ցուցչի երկը՝ Ղազար Փարպեցու «Հայոց սլա-
մությունը»: Կարելի է ասել, որ Փարպեցու եր-
կը որոշ մասերում մի տեսակ հրապարակախո-
սություն է: Հեղինակն իր աշխատության յու-
րաքանչյուր մասում անընդհատ խոսում է հայ-
րենիքի պաշտպանության գոդափարն իրագոր-
ծողների մասին: Նթե հիշենք, որ հայոց եկեղե-
ցին V դարում քաղաքական մեծ նշանակու-
թյուն ուներ որպես ազդի ինքնուրույնության կազմա-

կերպություններին մեկը ի հակադրություն բյուզանդական կայսրութեան եկեղեցու, ապա հասկանալի կլինեն այն բաղմամբով հատկապէս. որ, որտեղ Ղազար Փարպեցին գրում է եկեղեցու կրօնի պաշտպանութեան մասին: Ուրեմն եկեղեցական թեմատիկան պետք է հասկանալ ըստ էութեան, և այդ դեպքում Հայաստանի պաշտպանութեան դադարի արտահայտութիւնը Փարպեցու երկի մեջ ավելի ազդու կերեւաւ: Այլ կերպ ասած՝ երբ Ղ. Փարպեցին խոսում է եկեղեցու և կրօնի պաշտպանութեան մասին, դրանով ուզում է ընդգծել հայ ժողովրդի ինքնութեան տարրերից մեկը, որ սերտորեն կապւած է եղել հայրենիքի պաշտպանութեան դադարի հետ: Չէ՞ որ եկեղեցին զուտ հայկական էր, այսինքն անկախ կաղմակերպութիւն: Ուրեմն չպետք է կարծել, թե Ղ. Փարպեցին եկեղեցու պաշտպանն է հանդիսանում որոշեալ արհասարակ քրիստոնյա կրօնամուկ: Նա՛ դրեյով պարօնից բռնակալութեան և նրանց կրօնի դեմ՝ հակադրում է հայկականը, և ոչ թե առհասարակ քրիստոնեականը, հայկական կուլտուրայի տարրերից մեկը՝ օտար կուլտուրայի դեմ, որը փորձում էր ճնշել հայ ժողովրդին:

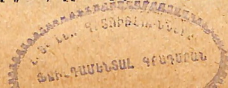
Ղազար Փարպեցու երկի մեջ, ինչպես և Փալատոսի ու Եղիշի երկերի մեջ, հայրենիքի պաշտպանութեան դադարի մարմնացումն են

Մամիկոնյանները: Դա ոչ թե գրական տրադի-
 ցիա է, այլ իրական փաստ: Նախարարական
 կարգերի տիրապետութեան ժամանակ Մամիկոն-
 յանները ռազմական հրամանատարներ են եղել:
 Ժողովուրդը սովորել էր Մամիկոնյաններին միշտ
 տեսնել ռազմի դաշտերում, հայկական զորքերի
 գլուխն անցած: Հայաստանի հեծելազորը դեռ
 հնադուին ժամանակներից հայտնի էր որպէս
 Մերձավոր Արեւելի լավագույն հեծելազորներից
 մեկը: Այդ հեծելազորի հրամանատարներն էին
 Մամիկոնյանները, որոնց ղեկավարութեամբ հայ
 հեծյալները ջարդում էին թշնամիներին: Դրա-
 կանութեան մեջ ուրեմն Մամիկոնյանների հայ-
 րենասիրությունը և սիրազործությունները
 պատկերված են որպէս իրականութեան ճիշտ
 տպավորություններ: Փորձալ հետազոտություն-
 ներ անող բանասերները միշտ ընդգծել են, թե
 Ղազարը Մամիկոնյանների տան պատմաբանն է
 և այդ է պատճառը, որ նա դովաբանում է վար-
 դանին ու վահանին: Մինչդեռ փաստերը ցույց
 են տալիս, որ այդ հերոսական դեմքերը իսկա-
 պես արժանի էին փառաբանութեան, որովհետեւ
 նրանք ժողովրդի հետ միասին կռվելիս են եղել
 Հայաստան ներխուժած թշնամիների դեմ: Եվ
 ժողովրդի իսկական դավաի Ղազարը չէր կարող
 չարտահայտել իր սերն ու հարգանքը դեպի
 Հայաստանի մեծ զորավարները, որովհետեւ նրանք

պարսից բունակալության դեմ ապստամբած ժողովրդի գլուխ կանգնեցին և զանազան միջոցներով պաշտպանեցին հայրենի երկիրը:

Փարպեցու երկի մեջ աչքի է ընկնում նույն տեսակի հայրենասիրություն, ինչ և Նդիշեի երկի մեջ, թեև ըստ արտաքինի՝ կարծես թե ամբողջ շարժման գլխավոր տարրը իշխող դասակարգի ներկայացուցիչներն են, բայց և այնպես Պատմության զանազան էջերից կարելի է եզրակացնել, որ ամբողջ հայ ժողովուրդը միաձայն իր հավանությունն էր տալիս Պարսկաստանի դեմ կռվելու գործին: Խոսելով Վահան Մամիկոնյանի պատրաստությունների մասին, պատմելով, որ նա իր հետ առավ նախարարներին և աղատներին, Փարպեցին գրում է միաժամանակ, որ նրա հետ գնացին և «...ամենայն ռամիկն, որք կամաւոր խնդութեամբ երթային ի գործ պատերազմին»: Այս «կամաւոր խնդութեամբ» բառերը պատահական չեն: Հեղինակն աղատորեն այդպես է արտահայտվում, որովհետև հայ ժողովուրդը դիտեր, թե ինչի համար է կռվում, քաջ դիտեր, որ պիտի պաշտպանի իր հայրենիքը:

Հայոց զրականության մեջ առանձին տեղ է բռնում հայ մեծ պատմաբան Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը»: Այս երկը մի տեսակ էնցիկլոպեդիա է հայոց զրականության պատմության, դիտության և գաղափարախոսու-

Թյան: Խորենացու հանճարեղ երկի մեջ արտա-
 հայտվել է ամբողջ հայ ժողովրդի մտավոր
 կյանքը: Իսկ այդ երկի գլխավոր տարրը, դեր-
 իշխող ոգին հայրենասիրությունն է: Խորենացին
 ջերմորեն սիրում է իր հայրենիքը և ժողովրդ-
 դին: Ժողովրդական ստեղծագործության վիպա-
 սանության նյութերը նա սիրով է մտցնում իր
 երկի մեջ: Մտցնում է այն, ինչ որ մեծ մասամբ
 բնութագրում է իր ազգի հերոսականությունը:
 Այդ դեպքերում ամեն մի տողի մեջ նկատելի է
 հայրենասեր գիտնականի հրաբորբոք զգացմուն-
 քը: Հայաստանը ծագկեցնողները Խորենացու
 երկի մեջ պատկերացված են որպես հերոսներ,
 իսկ զավաճանները բնութագրված են խորին ա-
 տելության զգացմունքների արտահայտությամբ:
 Խորենացու անձնավորության մեջ միավորված է
 գիտնականը և դեղարվեստական գրականության
 ստեղծագործողը: Որպես գիտնական՝ Խորենա-
 ցին վերլուծում է, իսկ որպես դեղարվեստական
 դրող՝ պատկերում է անցյալը: Ահա նրա սեղմ,
 բայց չափազանց ազդու դեղարվեստական նկա-
 րագրությունների մեջ առանձնապես արտահայտ-
 վում է ջերմ հայրենասիրությունը: Խոսքի վե-
 րաբերմամբ Խորենացին շատ ժլատ է, բայց
 այն, ինչ նա ասում է, կլասիկորեն նուրբ է և
 բովանդակալից: Բավական է հիշել Խորենացու
 դրածը պարսից Շապուհ թագավորի միջոցա-

ուումներն էր և Մերուժան Արծրունու գործողու-
 թյուններն էր մասին: Փառասեր Մերուժանն ամե-
 նազգլի էր կերպով դարձավ Շապուհի կամակա-
 տարը: Հայաստանի քաղաքական և կուլտուրա-
 կան ինքնուրույնությունները նա անխնա կեր-
 սով կոխտեսց: Դավաճանի և նրա տիրոջ դեմ
 ապստամբեցին հայ նախարարները և ամբողջ
 ժողովուրդը՝ Սմբատ Բաղրատունու գլխավորու-
 թյամբ: Ձերավի դաշտում տեղի ունեցած ճա-
 կատամարտը Սյունացին նկարագրում է մեծ
 բանաստեղծի վարպետությամբ: «Եւ խմբեցաւ
 պատերազմն ի դաշտին՝ որ կոչի Ձերաւ, և մա-
 սեան ճակատ առ ճակատ: Եւ մանկունքն քաջ
 նախարարացն Հայոց ինքնակամ նահատակեալք
 մտին ի մէջ ճակատեացն առաջնորդութեամբ:
 սպարապետին իւրեանց Սմբատայ ասպետի, որ-
 դոյ Բաղարատայ, որ յազգէն Բաղրատունեաց»:
 Հայ երիտասարդները կռւում էին հերոսաբար,
 կատաղի կերպով հարվածելով թշնամուն: «Ե-
 լին և ի զօրացն Պարսից համատիք նոցա, և
 խաղացին ի մէջ ճակատուցն. և ցիր ընդ ցիր
 լինէր: Եւ ի դառնալ մանկանցն Պարսից, ընդ
 հուպ դարձեալ մերոցն ղհետ նոցա, օրինակ
 իմն որպէս Դոթորիկ յանտառէ տերեւթափ,
 աշնալէս երազ երիվարացն առեալ նիզակօք, զի
 ցուրտ յերկիր ընկենուին ոչ կարելով նոցա յիւ-
 րեանց ճակատն մտանել»: Հայրենիքի քաջ

պաշտպանները կերպարներն ուժեղացնում են
 Խորենացու պաթոսը, վառում նրա հայրենասի-
 րական զգացմունքները: «Իսկ ի ծագել արեգա-
 կանն ընդդէմ մերոց զօրացն, ի պղնձապատ վա-
 հանացն նշոյլք զլերամբքն փայլատակէին իբրեւ
 յամպոյ մեծէ, և ի նոցանէ ի դուրս ոստչէին ի
 մերոց նախարարացն քաջ զրահաւորք՝ որպէս
 փայլատականց ճառագայթք. յորոց միայն ի տե-
 սութենէն դանդիտեալ պարսկական գունդն, սա-
 կաւ ինչ և մերն՝ վասն ոչ կարել հայել ընդդէմ
 արեգականն ծագման: Իսկ ի բախելն զմիմեանս՝
 եղև ի վերայ հովանի ամպոյ, և հողմ սաստիկ
 ի մերոցն կուսէ ընդդէմ պարսկականին փչեալ:
 Եւ ի խառնակել մարտին՝ պատահէ կամսարա-
 կանն Սպանդարատ խմբի մեծի, յորում էր քաջ,
 Շերդիր զեկաց արքայ, զգլուխ միջին գնդին
 պնդութեամբ զտեղի ճակատուն կալեալ: Եւ
 յարձակեալ Սպանդարատ, և հերձեալ զխումբն,
 որպէս շանթահար յերկիր կործանէր զքաջն, և
 զխումբն ստուտեալ՝ ի փախուստ դարձուցա-
 նէր»: Այս և նման բաղմաթիվ նկարագրություն-
 ները Խորենացու երկի մեջ՝ ցույց են տալիս,
 թե հայոց հին դրականության մեջ որքան էր
 խորացել, արմատացել հայրենիքի պաշտպանու-
 թյան գաղափարը: Վիպասանների ոգին զգալի
 է նաև Խորենացու երկի մեջ: Հեղինակը թեև
 Բագրատունյաց տան պատմաբան է, ժողովրդա-

կան բանավոր գրականությունն այնքան է ազդել նրա վրա, որ նա արտահայտել է հայրենիքի պաշտպանության գաղափարը ժողովրդի ոգով, ո՛չ մարգային, այլ ընդհանուր հայաստանի չափանիշով: Այդ առանձնապես աչքի է ընկնում Զիրավի ճակատամարտի նկարագրության վերջին պարբերության մեջ, որտեղ պատմաբանը պատմում է դավաճան Մերուժանի մահապատիժը: Նկարագրությունը կարծես թե էսլիքական բնույթ է կրում: Բայց այդ չէ գլխավորը, այլ այն, որ հայրենիքի պաշտպանը թշնամուն արժանի հատուցում տվեց: Ժողովրդի պարզ մտածելակերպը իր արտահայտությունն է դրել մեծ պատմաբանի երկի այս հատվածում:

Հայոց հին գրականության կլասիկներին՝ հայրենասիրության և հայրենիքի պաշտպանությանը վերաբերող գաղափարները տրախցիայով անցնում էին հաջորդ դարերի հեղինակների երկերի մեջ: Թեև եկեղեցական իդեոլոգիան պահանջում էր գերադասեալես խոսել քրիստոնեական կրոնի անունից և ի պաշտպանություն հայոց եկեղեցու, այնուամենայնիվ մեր հեղինակները երբեմն բացարձակորեն պարզ, իսկ երբեմն քողարկված ձևով ամենից շատ արծարծում են հայրենասիրական գաղափարներ, զանազան ձևերով արտահայտում են հայրենիքի պաշտպանության գաղափարը: Լինելով նախարարական այս

կամ այն տան պատմաբան, այսինքն ստիպած լինելով զբաղվել որոշ նախարարական տոհմերի արժանիքների փաստարանությամբ՝ մեր դրողները շատ դեպքերում գուցե և իրենց համար աննկատելի կերպով արտահայտում էին ընդհանուր հայկական հայրենասիրություն և ո՛չ թե տեղային— ֆեոդալական։ Բայց ընդհանրությունը հայ աշխատավոր ժողովուրդն էր և ուրեմն նրա հայրենասիրական գաղափարներն էին արտահայտում։ Մենք այդ կարող ենք նկատել տարբեր տիպի հեղինակների երկերի մեջ, և՛ Ղևոնդ պատմադրի, և՛ Թովմա Արծրունու, և՛ Արիտակես Լաստիվերացու, և ասիայի ու ժամանակների հեղինակների երկերի մեջ։

Դժբախտաբար հայոց հին և միջին դրականության գաղափարախոսության հարցերը համարյա թե չեն ուսումնասիրված, ինչպես և շատ բան դրականության նյութերից դեռևս չի հրատարակված. այդ պատճառով դժվար է ասել, թե ի՞նչ ուղղություն է ստացել հայրենիքի պաշտպանության խնդիրը՝ օրինակ՝ XIII—XVII դարերում։ Սակայն հայոց բանավոր դրականության ամենափայլուն հուշարձանը՝ «Սասունցի Դավիթ» էպոսը պատասխան է տալիս դեռ չուսումնասիրված նյութերի փոխարեն։ Կադմովելով X դարում՝ այդ էպոսը պահպանել է հայ ժողովրդի գաղափարները հայրենասիրության և հայրենիքի

պաշտպանության մասին: Հին գրականագետները մեծ մասամբ՝ ժողովրդական բանահյուսությունը թողնում էին գրականության պատմությունից դուրս և դրա հետևանքով շատ դեպքերում չէին նկատում՝ զաղափարախոսության այն տարրերը, որոնք ժողովրդից ներթափանցում էին «գրավոր» գրականության մեջ: Այժմ ամենքի համար պարզ է, որ օրինակ՝ «Սասունցի Դավիթ» էպոսը ոչ միայն հայոց գրականության խոչորագույն երկերից մեկն է, այլ և ամբողջ հայ ժողովրդի դադափարախոսության մի տեսակ էնցիկլոպեդիա է: Եվ ահա, այդ հրաշալի էնցիկլոպեդիայի մեջ շատ պարզ ու որոշ կերպով ձևակերպված է հայրենիքի պաշտպանության այն զաղափարը, որի արմատները տանում են դեպի հնագույն Հայաստանը և տարածված են հայոց գրականության հին կլասիկներին երկերում: Մահացու կռիվ բոլոր այն արտաքին թըշնամիների դեմ, որոնք փորձ են անում նվաճելու հայ ժողովրդին հայրենիքը, — ահա՛ այն հիմնական զաղափարը, որ սերտորեն կապված է Սասունցի Դավիթի հերոսական պայքարի հետ: Դավիթը կռվում է ոչ թե անձնական փառքի համար, այլ իր ժողովուրդը արարական հրոսակներից ազատելու նպատակով: Գյուղացի Դավիթը պարզ հասկանում է, թե ինչ պիտի քերի Մսրա Մելիքի իշխանությունը, նրա հարկահան-

ների լրածը, և նա կուվում է ներխուժող հարքս-
 տահարիչների դեմ: Նրա կուիվն անխնա է: Նրա
 հակառակորդ Մարա-Մելիքը թեև դիմում է
 խարդախ միջոցների, բայց Դավիթը կուվում է
 ազնվորեն, ասպետաբար: «Զօղովուրդ, կնիկ,
 աղջիկ, քաղքեն տարած ախան-թախան հետ դար-
 ձուց, բերեց հասավ Սասնա քաղաք, կանչեց Ժո-
 ղովուրդ, ասաց. — Սմեն մարդ դա, իրեն ապ-
 րանք ճանչնա, վերցո՛ւ»: Ժողովրդի շահերի
 համար կուվեց Դավիթը: Հիշելով, որ «Ստոռնցի
 Դավիթ» էպոսը կազմվել է X դարում, այսինքն
 միջնադարյան Հայաստանի բարդ պատմական
 պայմաններում, և համեմատելով այդ էպոսի
 մեջ արտահայտված հայրենիքի պաշտպանու-
 թյան դադափարը մեր IV—V դարերի գրողների
 նույն դադափարների հետ, կարելի է ասել, որ
 Ժողովրդական էպոսն ավելի սլարդ, բո-
 վանդակալից, բազմակողմանի և վառ կեր-
 սով է արտահայտել հայրենասիրության և
 հայրենիքի պաշտպանության դադափարները:
 Հին Հայաստանի գրողների երկերում չառ-
 հասկանալի պատճառներով իշխող դասակար-
 դին էր պատկանում հայրենիքի պաշտպանու-
 թյան դադափարի արծարծումը և իրազոր-
 ծումը: Ժողովուրդը կարծես թե երկրորդ պլանի
 վրա էր: Թեպետ և միաժամանակ հարկ է ընդ-
 դծել, որ հայրենասիրության և հայրենիքի

պաշտպանության գաղափարները մեր հին կլասիկներէ երկերում մեծ մասամբ հայ ժողովրդական էպոսի դրոշմն են կրում: Այնուամենայնիւ հայ ժողովուրդը հնուց մինչև մեր օրերը ամենից վառ կերպով և միևնույն ժամանակ շատ պարզ արտահայտեց իր հայրենասիրական իդեոլոգիան «Սասնա ծռեր»-ի մեջ: Կովել հանուն ժողովրդի ազատության, պայքարել հօգուտ հայրենիքի—ահա՛ նրա պարզ նշանաբանը: Փետրալիզմի դարաշրջանում հայրենիքի պաշտպանության գաղափարը համարյա անփոփոխ մնաց մինչև XIX դարը: «Սասունցի Դավիթ»-ը բանավոր և եղիչ են գրավոր գրականության մեջ հայ ժողովրդի՝ օտար թշնամիների դեմ մղած անընդհատ պայքարների ժամանակ գաղափարական աղբյուրների դերն էին կատարում: }

Բայց ինքն ըստ ինքյան հայրենիքի գաղափարը ժամանակի առաջխաղացմամբ հայ ժողովրդի համար շատ բարդ հասկացողություն էր դառնում շնորհիվ այն հանգամանքի, որ Հայաստանը, մանավանդ XII դարից հետո, անընդհատ բաժանվում էր զանազան մասերի և ենթարկվում հարեան պետութիւններին: Կապիտալիստական պայմանների հաղթանակի նախօրյակին այդ հանգամանքն առանձնապէս բարդացրել էր, քանի որ Հայաստանը բաժանված էր երեք պետու-

թյունների միջև՝ Ռուսաստանի, Տաճկաստանի
և Պարսկաստանի։ Ո՞րտեղ էր հայրենիքը և ո՞ր
հայրենիքի պաշտպանության մասին կալող էր
հարց լինել։ Հայոց նոր գրականության մեջ այդ
հարցերի պատասխանները տրվեցին զանազան
կերպ։

Հայաստանը թեև XIX դարում բաժանված
էր երեք մասերի, բայց հայ ժողովրդի, աշխա-
տավոր գյուղացիության համար դոյություն ու-
ներ միատնական Հայաստանի դադարւարը։ Աշ-
խատավոր ժողովուրդը դարեր շարունակ իր
հայրենիքի մի ծայրից մյուսն էր անցնում զա-
նազան քաղաքական և ռազմական պատճառնե-
րով։ Սակայն ժողովրդի կապերը մայր երկրի
հետ միշտ ամուր էին, միշտ հաստատուն։ Հայ
գյուղացու համար հայրենական էր այն հողը,
որ նա մշակել էր յոսանյակ դարերի ընթացքում,
որտեղ նա ստեղծագործել էր աշխատանքի բոլոր
բնագավառներում, սկսած սև աշխատանքից և
մինչև մտավոր նուրբ աշխատանքը։ Գյուղացու
այդ ջերմ սերը դեպի իր հայրենիքը, նրա անց-
յալը և ներկան բազմակողմանիորեն արտահայ-
տեց իմ. Սբովյանը «Վերք Հայաստանի» վեպի
մեջ։ Մեր մեծ գրողը կարողացավ ջերմ զգաց-
մունքներով և բազմազան ձևերով պատկերել հայ
ժողովրդի հայրենասիրությունը, ստեղծեց մի
աննման երկ, որը մեր հին և միջնադարյան դրա-

կանուխյունը անխախտ կերպով կապում է նորի հետ: Աբովյանի այդ պոեմի բազմաթիվ էջերում չափ որոշակի արտահայտված է հայրենիքի պաշտպանության գաղափարը: Մեծ հայրենասիրըն իր մտքերն արտահայտում է զարմանալի պարզ և ազդու.

«Վա՛յ էն՝ ազգին, որ աշխարքումս անտեր ա,
Վա՛յ էն՝ երկրին, որ թշնամու գերի ա,
Վա՛յ էն՝ խալխին, որ ինքն իր կյանքն, աշխարքը

Ձի պահպանիլ, ու հարամու ձեռ կտա»:

Բայց հայ ժողովուրդն իր կյանքն ու աշխարհը պահպանողներ ունեցել է և ունի: Աբովյանը գրում է և՛ հեռավոր անցյալի, և՛ ներկայի հայ հայրենիքի պաշտպաններին մասին: Վեպի հերոս Աղասին հայրենիքի ամենամիայնու պաշտպանն է: Դա նույն Սասունցի Դավիթն է, որ իրեն ամբողջապես նվիրում է հայրենիքի պաշտպանության գործին: Բայց Աղասին մենակ չէ: Ժողովրդի մեջ կան շատ քաջ պաշտպաններ, որոնք պատրաստ են իրենց կյանքը զոհել հայրենիքի համար: «Թող մեր թշնամին մեր առաջը գա, սիրտ ունի մոտենա, սովորել ա գողի պես գեղեր քանդի, տափար հետ ածի, թե կտրիճ ա, թող իր հունարը ցույց տա: Մենք հազար մարդ չենք ըլի՝ ձեր ղոնջունը քսան հազարից էլ սովելի ա. քանի շունչ ունինք մեր հողն ու օդը»:

չաղը ձեզ չե՛նք տալ, յեղ ղառ»։ Հայրենիքի
պաշտպանության համար կռվել, արիաբար, ու-
չաղըություն չղարձնելով սպառնացող թշնամու
դերազանց ուժին, ահա՛ այն տրամադրությունը,
որով տողորված է հայ ժողովուրդը իր թշնամու
դեմ կռվելիս։ Արուսյանի հերոսները հետևում են
Հայաստանի անցյալի հերոսներին։ Նրանց աչքի
առաջ է վարդան Մամիկոնյանը։ Նրանք չա-
լով դիտեն, որ անցյալում ամեն ինչ Հայաստա-
նում ստեղծված է ժողովրդի ձեռքով։ Հայ աչ-
խատավորների ձեռքերը կերտել են փառավոր
մայրաքաղաք Սնին, նրա զարմանալի և հրաչա-
դեղ շինությունները։ Այդ բոլորը վսեմ հայրե-
նասիրական զղացմունքներ է առաջացնում նրանց
մեջ և ավելի ևս բոբբոքում է հայրենիքի պաշ-
տպանության տենչը։ Եվ, թեպետ հեղինակն իր
վեպն անվանել է «Ողբ հայրենասերի», այնուա-
մենայնիվ և՛ հայ ժողովրդի, և՛ դրականության
մեջ նրա երկը միշտ հասկացվել է որպես մի
հրակեզ կոչ հայ հայրենիքը վերստեղծելու և
պաշտպանելու։ Պատահական բան չէ, որ մեր
նոր դրականության բոլոր այն հեղինակները,
որոնք զբաղվել են պատմական վիպագրությամբ
կամ հայրենիքի պաշտպանության թեմատիկա-
յով, իրենց ստեղծագործության ելակետն են
ընդունել Պաշտոտը Արուսյանի անմահ երկը։

Արուսյանի անմիջական հետևորդներին էր

ի. Պատկանյանը, որի բանաստեղծություններին մեջ շատ տողեր նվիրված են հայրենիքի պաշտպանության թեմային: Հայրենիքի պաշտպանության գաղափարին նա Աբովյանի նման մոտենում է կրակոտ սրտով, որպես պայքարող բանաստեղծ: Իր մի երգիծաբանական բանաստեղծության մեջ, որ կոչվում է «Հայ և հայություն», նա հարց է տալիս.

«Դու պատրաստ ես թողնել կայքը,
ծընողք, եղբարք, սիրական.
Սիրելիվոյդ տեղ կրծքիդ սեղմել միշտ
մահառիթ հըրացան.
Դու պատրաստ ես անվախ երթալ թըշնամիի
սուրի դեմ,
Սարսափելի մահդ տեսնել դու կարո՞ղ ես
ծաղրադեմ»:

Այս հարցերն ավելի շատ վերաբերում են հայ բուրժուաներին և քաղքենիներին: Բայց պատասխանը տալիս է հայ դյուղացին, հայ աշխատավորը: Մենք գտնում ենք այդ պատասխանը «Վանեցի գեղջուկի տաղը» բանաստեղծության մեջ.

«Արի փըշրեմ ես քու խոփը, տանք դարբինին
կըռելու,
կըռենք-կոփենք սուր ու սուսեր՝ դուշմանի
դեմ կըռվելու:

Եղբարք հայեր, առեք խոփը, տըվե՛ք
դարբինին կըռելու,

Կըռել—կոփել սուր ու սուսեր՝ Հայաստանը
փըրկելու»:

Ժողովուրդը պատրաստ է զոհելու ամեն
ինչ, իր գույքը և կյանքը, և կռվելու հայրենի-
քի համար: Վանեցի «գեղջուկը» պատրաստ է
«անլախ երթալ թչնամիւի սուրի դեմ», պատ-
րաստ է իր խոփը զենք դարձնել և «սարսափելի
մահ տեսնել»: Այդպես ուրեմն հայրենիքի
պաշտպանության դադափարը, որ լիովին ժողո-
վըրդական բնույթ է կրում Արուսյանի երկի մեջ,
իր շարունակությունը գտնում է Գամառ Քաթի-
պայի ստեղծագործության մեջ: Բայց եթե Ա-
բովյանը խոսում է կոնկրետ պատմական դեպքե-
րի կապակցությամբ, Հայաստանի որոշ տերի-
տորիայի պաշտպանության մասին, Գամառ-
Քաթիպայի խոսքերն ուղղված են Հայաստանին
վերացականորեն: Իհարկե պոետը կոչ է անում
պաշտպանելու հայ հայրենիքը, բայց իրոք քա-
ղաքականորեն Հայաստանը դեռ պետք էր դրա-
վել: Մեր բանաստեղծներն ու վիպասանները
XIX դարում ստիպված էին հայրենիքի ազա-
տագրման և պաշտպանության դադափարները
միացնել: Այդ մենք նկատում ենք և Մ. Նալ-
բանդյանի բանաստեղծությունների մեջ: Գրա-
կանության մեջ առաջին տեղն է բռնում «ազգի»

նաղապարը, որովհետեւ նա դոյություն ունի
որպէս միասնականություն, մինչդեռ այդ «ազ-
դի» տերիտորիան բաժանված էր մասերի, զուրկ
էր միասնականությունից: Հայ հեղինակներն
ստիպված էին ուղղել իրենց հայացքները դեպի
պատմական Հին Հայաստանը: Այդ կողմից չա-
բնորոշ է Ղ. Ալիշանի «Նվազք» ժողովածուի 3-րդ
հատորը, որի վերնագիրն է «Հայրոսի»: Նրա
այդ բանաստեղծությունների մեծ մասը կազ-
մում է հայոց պատմության հերոսական էջերի
մի տեսակ ժամանակագրություն: Ալիշանի բա-
նաստեղծությունների հերոսների մեջ կենտրո-
նական տեղ են բռնում Մամիկոնյանները որպէս
հայրենիքի պաշտպաններ: Վահան Մամիկոնյա-
նին է վերաբերում այն կրակոտ բանաստեղծու-
թյունը, որի մեջ պոետը կոչ է անում.

«Հայրենավրէժքդ հայկազունք

Հապօ՛ն, ի զէն դունդազունդ,

Յեռեալ ի պար թունդ ի թունդ՝)

Ի զէն ի վրէժ, օ՛ն անդը յառաջ,

Ի զէն ի վրէժ, մի՛ ձախ մի՛ յաջ...»

Պոետն աշխատում է բորբոքել վրեժի
ղղացմունքները իր հայրենակիցների մեջ, ո-
րովհետեւ հայ հայրենիքը օտար կեղեքիչների
ձեռքումն էր: Զենքով և միայն զենքով պիտի
կռվել հայրենիքը ներխուժողների դեմ: Այդ է
քարոզում բանաստեղծը:

Սկսած Աբովյանից՝ Հայրենիքի փրկության
և պաշտպանության դադարին անընդհատ
կրկնվում է վաթսուևական թվականների և ա-
վերի ուշ ժամանակների Հայ պոեզիայի մեջ: Մ.
Նալբանդյանն ուղղակի ասում է.

«Գնա փրկել մեր Հայրենիք,

Պատերազմի վառ հանդես»:

Մեծ ռևոլուցիոներն իր այդ կոչը հիմնավո-
րում է շատ պարզ և ազդու խոսքերով.

«Ամենայն տեղ մահը մի է,

Մարդ մի՛ անդամ պիտ մեռնե:

Բայց երանի, որ յուր ազգի

Ազատության կը զոհվի...»

Զիշտ է, որ այս խոսքերը վերաբերում էին
Հայ ժողովրդի ազատագրմանը և ո՛չ թե ունեցած
պետության պաշտպանությանը, որովհետև այդ-
պիսին դեռ չկար: Սակայն էությունը մնում է
նույնը. Հայրենիքը պաշտպանել ըստ շատ պարզ
սկզբունքի՝ մահ կամ ազատություն:

«Ո՛չ, թե չենք ուզում հողե ցհող կորչել,

Թշնամու արյունով մեր թրին ջուր տանք»:

Ասում է պոետը դարձյալ Վարդան Մամիկոնյա-
նի անվան հետ կապված բանաստեղծության
մեջ:

Հայրենիք ստեղծելու, այսինքն Հայաստանն
ազատելու և Հայ ժողովրդին միավորելու և այդ
նոր Հայրենիքը պաշտպանելու դադարները

չարունակում են դարգանալ 70—80 թվականներին: Եթե մեր 40—60 թ.թ. դրոշները ցարիզմի դժվար պայմաններում ստիպված էին հայրենիքի պաշտպանության դադափարը կապել մի կողմից ցարիզմի քաղաքականությանը հակասող փաստերի հետ (ինչպես օրինակ՝ Աբովյանը, որ զբւուում էր հայրենիքի պաշտպանության մասին ուռւս-պարսկական պատերազմի էպիզոդներին կասկեցությամբ), ապա մյուս կողմից նրանք ավելի ևս ստիպված էին (օրինակ՝ Մ. Նալբանդյանը և Ռ. Պատկանյանը) քաղաքական նկատառումներով խոսել հայրենիքի պաշտպանության մասին «առհասարակ» վերացականորեն: Ճիշտ է, որ քանի մեր դրականության մեջ անընդհատ արծարծվում էր հայ ժողովրդի հայրենիքն ազատագրելու և նրա անկախությունը վերականգնելու դադափարը, այլ միջոց համարյա չկար խոսելու հայրենիքի պաշտպանության մասին: Մընում էր դառնալ Հին Հայաստանի պատմությանը և այդ նյութը օգտագործելով՝ դրել հայրենիքի պաշտպանության մասին: Բաֆֆին և Ծերենցը դիմում են այդ միջոցին և ստեղծում են պատմական վեպեր, որոնց մեջ չափազանց պարզ ու որոշ աչքի է ընկնում հայրենիքի պաշտպանության դադափարը:

Հայրենիքի պաշտպանության դադափարը Բաֆֆին գեղարվեստորեն նուրբ կերպով արտահայտեցի պաշտպ.—3

Հայտեց իր «Դավիթ-բեկ» վեպի մեջ: Սակայն:
«Սամվել»-ի մեջ նա կարողացավ այդ նույն դա-
դափարն ավելի լատ. և հմտությամբ պատկերաց-
նել, ներշնչելով ընթերցողին այն մտքերը և
տրամադրությունները, որոնք հնագույն ժամա-
նակներից ապրում են հայ ժողովրդի սրտում:
Այն հանգամանքը, որ Բաֆֆու այս վեպի մեջ
չատ գլխի է Փալստոս Բյուզանդացու «Հայոց
պատմության» ողին, առանձնապես մեծ նշանա-
կություն ունի: Քանի որ Փալստոսի երկը հիմ-
նված է ժողովրդական ստեղծագործության
նյութերի վրա, ուրեմն Բաֆֆու վեպի գաղա-
փարական գլխավոր տարրերից մեկը նույնպես
սերտ կերպով կապված է հայ ժողովրդի ինքնա-
պաշտպանության գաղափարի հետ: Գլխավոր
հերոս Սամվելը, ինչպես և նրա զինակիցները,
տողորված է իր հայրենիքի պաշտպանության
գաղափարով: Նրա և իր զինակիցների հայրենա-
սիրությունը, հայրենիքը պաշտպանելու տենչը
արտահայտում են ամբողջ հայ ժողովրդի տրա-
մադրությունը: Վեպի մեջ, ըստ արտաքինի,
կարծես թե չատ քիչ տեղ են բռնում այս միտքը
հաստատող փաստերը: Սակայն, եթե չմոտե-
նանք միմիայն այդ հանգամանքի տեսակետով,
այլ ի նկատի ունենանք ամբողջ վեպի բնույթը
և հայոց գրականության մեջ Բաֆֆուց առաջ
արտահայտված մտքերը հայրենիքի պաշտպա-

նության վերաբերյալ՝ որոշակի կարող ենք ա-
 սել, որ Սամվելը պատկանում է Աղստու, Սա-
 աունցի Դավթի և ուրիշ նման հերոսների տի-
 պին։ Սամվելի խոսքերը պարզ ապացուցում են
 այդ. «Թշնամին վճիռ է դրել՝ չինայել ոչ ոքի,
 ով որ կրնդ լիմանա։ Իսկ մենք պիտի վճիռ դը-
 նենք՝ չինայել ոչ ոքի, ով որ խույս կտա։ Եթե
 մեր նախարարներից ոմանք այնքան վատ կլինեն,
 որ ընդհանուր վտանգի ժամանակ միայն իրենց
 անձը և ընտանիքը պահպանելու համար կփախչեն
 դեպի օտար երկիր, այդ դեպքում մենք առաջի-
 նը կլինենք, որ նրանց կմորթենք իրենց ամբող-
 ների սյամի վրա...» — ասում է Սամվելը Մես-
 րոպին։ Այս «պերեյական» սպառնալիքը կարող
 էր ասվել միայն ժողովրդի անունից, այդ ձևով
 կարող էր արտահայտել միայն ժողովրդի որ-
 դին։ Սամվելի խոհակից Սահակ Պարթևն ամելի
 վերացականորեն է արտահայտում հայրենիքի
 պաշտպանության դադափարը։ Նա ասում է.
 «Կրոնի, ազգի, հայրենիքի փրկությունը և նը-
 րանց պաշտպանության համար ամեն դժարե-
 րություն հանձն առնելը՝ կլինի մեր կռիվների
 նշանաբանը։ Ես մեծ հույսեր ունեմ, որ եթե
 չհաղթենք, գոնե պատվով կմեռնենք...»։ Մի
 կողմ դնելով այն խնդիրները, որոնք կապ-
 ված են Բաֆֆու ժամանակի հայոց հարցի
 դրույթի հետ և որոնք այսպես թե այնպես

չոչանված են «Սամվել» վեպի մեջ, հարկավոր է ընդգծել այն, որ հայրենիքի պաշտպանության դադափարն այստեղ ծավալված է լայն կերպով և համապատասխան ժողովրդական այն տրագիգիաների, որոնց արմատները տարածված են հայ ժողովրդի էպոսի և հին գրականության մեջ:

Հայրենիքի պաշտպանության դադափարը Բաֆֆուն համահավասար իր արտահայտությունն է դուել Մուրացանի «Գևորգ Մարզպետունի» վեպի մեջ: Մուրացանը չարունակեց մեր հին գրականության, Ծերենցի և Բաֆֆուն դիծը: Հայրենասիրության և հայրենիքի պաշտպանության վսեմ դադափարները նա պատկերացրեց վարպետորեն: Այս վեպի մեջ թե՛ ինքը դիխավոր հերոսը՝ Մարզպետունին և թե՛ նրա ղեկավարները պլաստիկ կերպով են բնութագրված որպես հայրենիքի պաշտպաններ: Հայաստանի քաջերը անվահերարար կռվում են ներխուժած արաբների դեմ: Կռիվ թե՛ արտաքին և թե՛ ներքին թշնամիների դեմ, — ահա հայրենի երկիրը պահպանելու միակ միջոցը: Մուրացանն իհարկե չոչանքում էր նաև հայ ժողովրդի ազատագրման հարցը XX դարում: Սակայն անկախ դրանից՝ հայրենիքի պաշտպանության թեման վեպի մեջ ծավալված է շատ ազդու և բոցավառ եղանակով:

Ինչպես Բաֆֆուն ժամանակ, այնպես էլ նը-

րանից հետո, համարյա մինչև 1905 թ., հայրենասիրության թեմատիկան կարող էր իր արտահայտութիւնը գտնել մեր գրականության մեջ չափ մեծ սահմանափակումներով: Յարական գրաքննութիւնն ստիպում էր կիրառել եզոպոսյան լեզու: Այդ աչքի է ընկնում մանավանդ 80-ական թվականներից սկսած, երբ քաղաքական ուսուցչական ավելի ճշող միջոցների անցավ: Հայ հայրենիքը որպէս ինքնուրույնութիւն չըկար, իսկ ցարական պետութիւնը ժողովուրդների բանտ էր: Հայրենիքի պաշտպանության դադափարն ավելի հնչում է որպէս հայրենիքն ադատելու մոտիվ: Այդպիսի իմաստով է երգում պոետ Հ. Հովհաննիսյանը.

«Եվ թող ես գրկած կուրծքը մայրենի,
Քո ազատ կուրծքը, սիրուն հայրենիք,
Քրնանամ, մինչև ականջիս հասնի
Քո ազատության անուշ ավետիք.
Ես այն ժամանակ կեղնեմ և պայծառ
Արևըդ տեսած՝ իմ բախտը կօրհնեմ,
Որ, իմ հայրենիք, միայն քեզ համար,
Քեզ համար միայն կյանքըս զոհել
եմ...»

Զինվորը մեռնում է հայրենիքի համար: Նա համոզված է, որ իր մահն ապարդիւն չի լինի: Սակայն այդ պարզ դադափարն ամբողջ բանաստեղծության մեջ քողարկված է և որոշ չափով

արարական բնութիւն ունի: Այլեւի բացարձակ է նույն գաղափարի արտահայտութիւնը «Վարդանանց օրը» բանաստեղծութեան մեջ:

«Դյուցազանց ոգին մոռցված դամբանից
Հարութիւն առած մեզ շունչ է տվել,
Եվ նոր Ալարայր մեր խորունկ քնից
Զարթած դիմում ենք կռիւն ու
մեռնել...»

Դարձյալ Ալարայրի հերոսները ոգևորում են դրողին ու արթնացնում են կռիւն ու հայրենիքի համար: Շատ բնորոշ է այս փաստը, որովհետեւ դարձյալ կապված է նույն ժողովրդական տրամադրութիւնների հետ: Պոետը հիշեցնում է Ալարայրի հերոսներին՝ կանչելով «կռիւն և մեռնել» հայրենիքի համար:

Հայրենասիրութեան և հայրենիքի պաշտպանութեան գաղափարի դեմոկրատիկ բնութիւն իր շարունակութիւնը գտավ XIX դարի վերջի և XX դարի հայ գրականութեան մեջ մինչև Հոկտեմբերյան մեծ ուղեւորի, երբ այդ գաղափարների բովանդակութիւնը որակապէս մեծ փոփոխութեան ենթարկվեց: Շատ բնորոշ է, որ XX դարի մեր գրականութեան մեջ այդ գաղափարները ժողովրդասիրական ոգով և անգամ ձեռով իրենց շարունակութիւնը գտան Հովհ. Թումանյանի և Ալ. Իսահակյանի ստեղծագործութիւնների մեջ: Հայրենիքի պաշտպանութեան

դադարեալը փայլուն կերպով արտահայտելը
 Հովհ. Թումանյանի «Սասունցի Դավիթ» պոեմի
 մեջ: Սխալ կլիներ ընդունել այդ երկը միայն
 որպես ժողովրդական էպոսի, այսպես ասած,
 գրական արտացոլում: Այն բանաստեղծները, ո-
 րոնք ժողովրդի հետ կապված են հոգով և մարմ-
 նով, իրենց ստեղծագործութեան մեջ ամեն
 կողմից մոնոլիտորեն ձուլված են և ժողովրդա-
 կան բանահյուսութեան հետ: «Սասունցի Դա-
 վիթ» էպոսի պարունակած հայրենիքի պաշտպա-
 նութեան դադարեալը, որի արմատները կապված
 են հնագույն Հայաստանի հայրենասիրական դա-
 դարախոսութեան հետ, Հովհ. Թումանյանի
 հիշյալ պոեմում պատկերված է դաժմանարի
 նուրբ և իմաստալից կերպով: Անհուն և ջերմ է
 Դավիթի սերը դեպի իր հայրենիքը: Նա մեծ և
 ունդով կռվում է հայրենիքի թշնամիների դեմ:
 Հաղթելով նրանց՝ նա արտահայտում է իր հե-
 րոսական վեհանձնությունը: Պարտված թշնամի-
 ներին նա դիմում է հետևյալ խոսքերով.

«Դարձեք եկած ճանապարհով
 Ձեր հայրենի հողը Մըսրա,
 Բայց թե մին էլ զենք ու զուռով
 Վեր եք կացել դուք մեզ վրա,
 Հորում լինեն քառսուն դադ խոր,
 Թե ջաղացի քարի տակին,—

Կեննեն ձեր դեմ, ինչպես էսօր,
Սասմա Դավիթ, Թուր—Կեծակին»:

Դավիթը ժողովրդական հայրենասիրության
մարմնացումն է, նա հայրենիքի պաշտպանու-
թյան գաղափարի փայլուն իրականացնողը: Ժո-
ղովրդական էպոսի գաղափարները Թումանյանը
վարմանալի վարպետությամբ, ժողովրդին հա-
րազատ ձևերով արտահայտեց գրական ոճով. ալ-
սինքն նա արեց այն, ինչ որ հայ ժողովրդի սրբ-
տին մոտ գաղափարների վերաբերմամբ արել է,
երինակ՝ փալստոս Բյուզանդացին:

Ցարական ժամանակի հայ գրողն ստիպված
էր միավորել հայրենիքի պաշտպանության գա-
ղափարը հայ ժողովրդի ազատագրման գաղա-
փարի հետ: Հայ ժողովուրդը պիտի ազատեր իր
երկիրը ցարիզմի և սուլթանիզմի ճնշող իշխա-
նություններից: Ուրեմն հարկավոր էր կռվել
ճնշված հայրենիքի համար, պաշտպանել հայ
ժողովրդի կյանքը և նրա կուլտուրան: Մեր հա-
մաբյա բոլոր պոետները և վիպասաններն այդ
թեման արտահայտեցին իրենց երկերում: Հիշենք
այդ առթիվ Ավ. Իսահակյանի «Երազ» բանա-
ստեղծությունը: Մի՞րո և մտածմունքների բա-
նաստեղծը գրում էր.

1 «Եվ հանկարծ մի օր լսեցի հեռվից
Մարտահրավերը փեհ ազատության,
Ըմբոստ ամբոխի ձայնը մըրկալից,

վըրդի խակական աղատադրման ժամկետը, մեր
պայծառ բանաստեղծ Վահան Տերյանը, որպես
սովետական հայրենիքի կառուցողներին մեկը,
քաղաքացիական պատերազմի և ինտերվենցիայի
ժամանակ գերում էր իր ոգեշունչ տողերը.

Վեր թշնամին բերում է «տանկեր»
Բերում է ցեղեր սևամորթ,
Կեռ դաշտուններով գալիս են,
Մռայլ զնդերով գալիս են
Թող դա՛ն...

Մեր կրակի դեմ անդոր են,
Մեր դրոշի դեմ՝ կըխորտակվեն.
Մենք մոռթ աշխարհում ջահ ենք,
Մենք տանջված երկրին՝ դրոշ.
Թող դան,
Թող դա՛ն,
Թող դա՛ն...»:

Բուլչևիկ պոետը տողորված էր սովետական
հայրենասիրության զգացմունքներով: «Թող
դա՛ն» հնչում էին պոետի բառերը՝ ճայնակցե-
լով Կարմիր Բանակի հրետանու համազարկե-
րին... Տերյանի հայրենասիրությունն արդեն
նոր որակ, նոր բնույթ ուներ: Դա ինտերնացիո-
նալիստական հայրենասիրություն էր: Հայ ժո-
ղովուրդը նրա համար մի միավոր էր, որ նախ-
կին ցարական Ռուսաստանի բոլոր ժողովուրդնե-
րի հետ կապված էր եղբայրական կապերով:

Այդպիսի ինտերնացիոնալիստական հայրենասիրութեամբ լի է հայ գրականութիւնը մեր սովետական հայրենիքում: Դժվար է ասել տա-
կան հայ գրողների հայրենասիրութիւնը բնու-
թաւորել ըստ զգացմունքների թափի: Կարելի է
ասել, որ սովետական հայ արդի գրականու-
թիւնը միահամուռ և բոցավառ հայրենասիրու-
թեամբ տոգորված գրողներից է բաղկացած:
Յուրաքանչյուր գրողի այս կամ այն տողերը
պարունակում են սովետական հայրենասիրու-
թեան և հայրենիքի պաշտպանութեան դաղա-
վարների ջերմ արտահայտութիւններ:

Հայրենական մեծ պատերազմը, լիրբ և
բարբարոս թշնամու ներխուժումն այս տա-
ամալա ընթացքում նոր բովանդակութիւն տվին
մանավանդ հայ բանաստեղծութեանը: Եթե նա-
խընթաց տարիներում հայ գրողներն արտահայ-
տում էին իրենց հայրենասիրութիւնը սոցիա-
լիստական շինարարութիւնը պատկերելիս, ապա
այժմ լցված ջերմ աիրով դեպի իրենց հսկա
հայրենիքը՝ ՍՍՌՄ և անծայր դայրութիւն՝ դե-
պի Փաշիգմն ու թշնամիները, նրանք միաձայն
կանչում են՝ կռվել հանուն սովետական հայրե-
նիքի փրկութեան, կռվել քաջութեամբ և հարկ
նշած դեպքում՝ կյանքը զոհելով: Սակայն սովե-
տական շրջանի հայ գրականութեան մեջ հայրե-
նասիրութեան և հայրենիքի պաշտպանութեան

գաղափարներն սկզբունքորեն չառ են տարբեր-
վում նախընթաց ժամանակների ամբողջ հայ
գրականության մեջ ստեղծված նույն գաղափար-
ներից: Հայրենասիրության գաղափարն այժմս
սերտորեն կապված է ՍՍՌՄ ժողովուրդների
եղբայրության գաղափարի հետ: Այժմ հայ ժո-
ղովրդի հայրենիքը ոչ միայն Հայաստանն է,
այլ և մեր հսկա Սովետական Միությունը: Այ-
լապես ասելով՝ հայրենիքի և նրա պաշտպանու-
թյան գաղափարն այժմ նոր բովանդակություն,
նոր որակ է ստացել: Այդ խմաստով է գրում
Դ. Դեմիրճյանը իր «Հայրենիքի հետ» բանաս-
տեղծության մեջ:

«Դե վե՛ր, դե վե՛ր, էլ չմնաց այլ ոչինչ
բան ապրելու,
Քան միմիայն մի խնդություն՝ մի
Հայրենիք սուրբ ու վեհ,
Վեր կաց, սիրտ իմ, որ դու ես վառես՝
նրան ճոճելու
Սիրո հղոր մի հրդեհ»:

Հայրենական մեծ պատերազմը մեր բանա-
ստեղծների ուշքն ու միտքը դարձնում է դեպի
Սովետական երկրի հերոսական կարմիր Բանա-
կը: Հայ բանաստեղծը՝ որպես ժողովրդի խակա-
կան զավակ՝ չի կարող չկասել կարմիր Բանակի
հերոսներին իր երկրի անցյալի հերոսներին հետ:

Ջերմ սերը դեպի Կարմիր Բանակն արտահայտվում է այդ ձևով Գ. Սարյանի «Գովք ուսմ ժողովրդին» բանաստեղծության մեջ.

«Գալիս են նրանք՝ Դավթի ցեղը քաջ,
Եվ Տարիելի տերունիներն արի,
Եվ Կալմիկներին Ջանդարն է դալի,
Մանասն է դալիս տափաստաններից,
Եվ բոլոր-բոլոր ցեղերն են դալի,
Որ Մուրոմեցուց թափ առնեն նորից,
Ջարդեն թշնամու ոհմակը դալի»:

Եղբայրակից ժողովուրդներին սովետական հայրենիքի պաշտպանության մասին է երգում այդ կերպ պոետը:

Կարծես դարձյալ Սասունցի Դավթի կոչն է լսվում, բայց նոր բովանդակություն ստացած կովեկ սովետական Սասնա՝ ՍՍՌՄ-ի համար:

Գ. Բորյանն այդ կոչն անում է իր «Ստալինի կոչը» բանաստեղծության մեջ.

«Արդար է մարտը մեր քաջ զինքերի,
Մերն է արևը մեծ ճամարտության,
Առա՛ջ, ընկերներե՛ր, հանո՛ւն Ստալինի,
Հանո՛ւն մեր հողի և երջանկության»:

Սովետական երկրի ժողովուրդներին մեծ առաջնորդ, Կարմիր Բանակի գերագույն հրամանատար Ստալինի կոչը բոցավառ հայրենասիրա-

Այսն զգացմունքներ է առաջացնում: Հրաշունչ
տողեր է դրում Ն. Զարյանը.

Ընկնում են մահվան հորդաներն ինչպես
մորեխի ամպեր,
կարմիր Բանակի հուժկու կործանիչ
հարվածների տակ»:

Պոետի սիրտը դարձել է հրաբուխ. նրա
խոսքերը ժայթքող հրաբուխի լսվայի գետեր
են: Ն. Զարյանը հուզված է Փաշխատների բար-
քարոսությունների մասին իմանալով.

Օ՛, ինչպես կուղենայի գոռալ աշխարհով
մեկ
երկու միլիարդ ֆուգասային ումբել
զդրդոցով,

Ազատ ժողովուրդներ՝ այս դեերին
մոխրացրեք
Ձեր սուրբ ցասման կայծակների վրեժխնդիր
րոցով»:

Ահա սովետական բանաստեղծի վերաբեր-
մունքը դեպի հայրենիքի պաշտպանության գա-
ղափարը: Ոչնչացնել Սովետական երկրի թշնա-
մուն, ոչնչացնել Փաշխատներին անխնա և ան-
վերջ, — սրանք են մեր սովետական պաշտպա-
նության գաղափարի նշանաբանները: Այդպես է
մտածում և պոետ Հ. Շիրազը:

«Այս բոլորի տեղ՝ մահ կտանք նրան,
Բայց թե մահն է քեզ,
Իբրև դերեզման՝ մի բռն հող կտանք
Մեր հայրենիքից»:

Սովետական հայ դրականության մեջ հայ-
րենիքի պաշտպանության դադարաբեր շատ պարզ
է դարձել և տալիս է նոր, ավելի բարձր որակ:
Հայ դրողն այժմ կոչ է անում պաշտպանել ոչ
միայն հայ ժողովրդի պատմական օջախ Հա-
յաստանը, այլ և միաժամանակ ամբողջ Սովե-
տական Միությունը, որի հիմնական օղակներից
մեկն է Հայաստանը: Կոչել հանուն սովետա-
կան հայրենիքի, եղբայրակից ժողովուրդների
պաշտպանության, աշխատավորության հետ
մարդկությունը դեպի լուսավոր ասպարան տա-
նելու համար, կոչել մեծ առաջնորդ Ստալինի
դեկլարացիայամբ և սովետական փառավոր
դրոշի տակ— ահա՛ ինչի մասին են գրում մեր
դեղարվեստական դրականության շինարարները:
Հայրենիքի պաշտպանության դադարաբե-
րամենից առաջ ձևակերպվել է հայ ժողովրդի
բանավոր տանգածադործության մեջ և ապա ան-
ցել է ու խոր արմատներ թողել հայոց դրակա-
նության մեջ ամենահնազույց ժաթանակներից:
Այդ դադարաբեր կենսունակությունը միշտ կապ-
ված է եղել հայ ժողովրդի պատմական ուղիներ-

րի հանգամանքների հետ: Հայ ժողովուրդը միշտ ստիպւած է եղել մի ձեռքում պահել նյութական արտադրութեան դործիքները, իսկ մյուսի մեջ՝ թուրը: Աշխատանք և կռիւ թշնամու դեմ — ահա հայ ժողովրդի դարավոր պատմութեան գլխավոր ուղին: Բայց այդ հանգամանքը բարդանում էր շնորհիւ մի այլ հանգամանքի, այն է, որ Հայաստանը չատ և չատ անդամ վորցնում էր իր անկախությունը և թշնամիներէ՛ ձեռքերում պատառ-պատառ էր լինում: Հայրենիքի պաշտպանութեան խնդիրը հայ ժողովրդի համար դառնում էր միաժամանակ հայրենիքի ապատաքման հարց: Դասակարգային պայքարի պայմաններում այդ խնդիրները բարդ կերպարանք էին ստանում: Այդ էր պատճառը, որ օրինակ, հայոց նոր դրականութեան մեջ (XIX դ.) հայ գրողը երբեմն չէր կարողանում պարզորեն որոշել, թե ո՛ր հայրենիքն է նա կոչ անում պաշտպանել և ո՛ւմ դեմ: Կամ ավելի ճիշտն ասած՝ նա ստիպւած էր քողարկել իր մտքերը և՛ հայրենիքի անկախութեան, և՛ պաշտպանութեան վերաբերյալ: Նա ստիպւած էր դիմել հեռավոր անցյալին՝ իր ներկայի մասին խոսելու նպատակով:

Բոլորովին այլ են սովետական շրջանի հայ գրողի ստեղծագործական հնարավորությունները: Սովետական հայ գրականութեան մեջ ար-

տահայտվեցին Հայրենասիրության և Հայրենիքի պաշտպանության նոր բնույթի դադափարներ։ Ձկտրվելով անցյալից, այսինքն միշտ հիշելով, որ Հայ ժողովրդի հնազույն Հայրենիքն է Հայաստանը՝ սովետական Հայ գրողը դիտում է այդ Հայրենիքը որպես նոր, հսկա Հայրենիքի մի մասը, որպես ազատ ժողովուրդների միության տերիտորիաներից մեկը։ Պաշտպանելով ՍՍՌՄ-ը՝ Հայ ժողովուրդը դբանով պաշտպանում է և Հայաստանը, ինչպես և պաշտպանելով Հայաստանը՝ նա պաշտպանում է ամբողջ Սովետական Միությունը։ Ահա այդ բարձր ինտերնացիոնալիստական դադափարով են տողորված Հայ նորագույն գրականության երկերը։ Այդ վսեմ տրամադրությամբ են համակված մեր սովետական պոետները և առհասարակ բոլոր գրողները։ Այդ է պատճառը, որ Հայ բանաստեղծը հուզված է լեհ մեծ պոետ Միցկևիչի արձանը Փաշիստների կողմից ջարդվելու առթիվ․ այդ է պատճառը, որ Հայ պոետը դիմում է բոլոր ժողովուրդներին հերոսներին՝ Տաթևելին, Զանգարին, Իլիա Մուրոմեցին և ուրիշներին։ Եղբայրության կարմիր դրոշմ ծածանվում է արևի շողերի տակ ամբողջ մեր երկրում և ողբվորում է Հայ գրողներին։ Հայրենիքի պաշտպանության դադափարն այժմ Հայ գրականության մեջ, ինչպես և մեր եղբայրակից ժողո-

վուրդների գրականությունների մեջ, ստացա՞վ
իր ամենաբարձր, ամենախորիմաստ և ամենա-
ազնիվ բովանդակությունը: Եվ այսօր, երբ
կարմիր Բանակը մի շարք փառապանծ հաղթու-
թյուններ տանելով, ջարդելով հետ է քշում
վաղրադ, զզվելի Փաշիստ-թշնամուն՝ հայրենիքի
սլաշտոպանության դադափարն ավելի ու ավելի է
խորանում հայ գրականության մեջ:

Մոսկվա, 1941, դեկտեմբեր 12

Պատ. խմբագիր՝
ՀՐ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՎՖ 3999. Պատվեր 528. Տիրաժ 3000.
Տպագրական 1,5 մամ. Հեղինակային
1,4 մամ. Մեկ մամուլում 33120 նշան.
Ստորագրված է տպագրության 10/VIII-42 թ.

Հայպետհրատի տպարան, Երևան, Լենինի 65

Проф. И. КУСИКЯН
**Идея защиты родины
в армянской литературе**
(На армянском языке)
Армгиз, Ереван, 1942

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0629397

(284)

Apr 1 a. 50 4.

4m4

1321